

BİR ŞAHESER

SÜLEYMANİYE KÜLLİYESİ

Editör Selçuk Mülayim

T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI YAYINLARI

© T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
KÜTÜPHANELER VE YAYIMLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
3102

SANAT ESERLERİ DİZİSİ
467

ISBN 978 - 975 - 17 - 3297 - 2

www.kulturturizm.gov.tr
e-posta: yayimlar@kulturturizm.gov.tr

Bir şaheser Süleymaniye Külliyesi / Ed. Selçuk Mülayim; Fotoğraf: Aras Neftçi.- Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007.

416 s.: rnk. res.; 31 cm.- (Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları; 3102. Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü sanat eserleri dizisi; 467)

ISBN 978-975-17-3297-2

I. Mülayim, Selçuk. II. Neftçi, Aras. III. Seriler.
726.209561

Kapak Fotoğrafı
Aras Neftçi

Fotoğraflar
Aras Neftçi

Baskı
MRK Baskı ve Tanıtım Hizmetleri Tic. Ltd. Şti.
Uzayçağı Caddesi 355. Sok. No:2 Ostim - Ankara
Tel: 0.312 354 54 57

Birinci Baskı
2.000 Adet

Basım Yeri ve Tarihi
Ankara - 2007

Temelden Aleme İnşaat Süreci

Prof. Dr. Suphi SAATÇİ

"Uhrevî bir kapı açmış buradan gökyüzüne,
Taa ki geçsin ezelî rahmete ruh orduları..."

Yahya Kemal Beyatlı
(Süleymaniye'de Bayram Sabahı)

Türk mimarlık tarihinin en büyük ve en geniş programlı Sultan Süleyman Külliyesi'nin inşaatına başlama ve bitirme tarihleri üzerine değişik kaynaklarda verilen tarihler birbirinden farklıdır. Süleymaniye Camii ve imaretine bağlı çeşitli yapıların başlangıç ve tamamlanma tarihlerinin de değişik olduğu görülmektedir. Yapım süreçleri de birbirinden farklı olan bu yapılar arasında, hiç kuşkusuz külliye'nın de merkezi olan cami en önemli yapıdır. Süleymaniye Camii'nin cümle kapısı üzerinde yer alan anıtsal kitabe, tarihlendirme açısından değerli bir belge niteliğindedir. Yapının başlangıç ve tamamlanma tarihlerini belgelendiren bu kitabenin değerlendirmede büyük rolü unutulmamalıdır. Cami dışındaki diğer yapıların kapılarında kitabe bulunmadığı için, bir çok çalışmada, bu kitabenin bütün külliyenin başlama ve tamamlanma tarihleri için esas alındığını görüyoruz.

Konu üzerinde araştırma yaparken, belirsizliğe ve karışıklığa yol açan bazı hususlara da dikkat çekmek gerekiyor. Bazı kaynaklar külliye inşaatının başlama tarihini yapının yer aldığı arsanın hazırlanması veya temel kazılarının başlaması veyahut temel hazırlıklarının tamamlanmasından sonra yapılan temel atma töreninin yapıldığı tarih olarak zikretilmektedir. Anlaşılan şu ki bazı kaynaklar, arsanın düzeltilmesini veya temel kazılarına başlanmasını veyahut temel atıldıktan sonra yapılan töreni, inşaata başlama tarihi olarak kabul etmişlerdir. Bütün bu değişik yorumlar, tarihlendirme bakımından kimi zaman karışıklıklara yol açmaktadır.

Arsa ve Proje: Bugünkü Süleymaniye'nin yer aldığı arasının üzerinde Eski Saray bulunuyordu. Eski Saray'ın 7 Şubat 1540 tarihinde tamamen yanması üzerine Topkapı Sarayı'na taşındığı için boşaltılmış ve küçültülmüştür. Denize nazır, havadar, kuzey rüzgârına açık ve cennet gibi geniş olması sebebiyle buranın Süleymaniye Camii ve imaretinin yapımına uygun olduğu kararına varılmıştır. Yer seçimi Eylül 1547-Mart 1548 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.

Külliyenin sadece bimarhane yapısı için istimlak yoluna gidilmiştir. Bu amaç doğrultusunda 30 Kasım 1551'de üç ev ve bir otluğun istimlak edilmesi kararlaştırılmıştır. Bina emini ve Mimar Sinan tarafından 12 Şubat 1552 tarihinde yerinde ölçüm yapılmış, İstanbul kadısı ve şehremini tarafından bu ölçüme göre istimlak bedeli belirlenmiştir. Belirlenen istimlak bedeli, İstanbul hassa harcı emini tarafından ödenmiştir. Yıkım çalışmaları ise 4 Kasım 1552'de gerçekleşmiştir. Yıkımlar sonucu semte yakın yerlerde bulunan sahipsiz, boş arsalar tahsis edilmiştir. İstimlak işleminin bir yıl kadar sürdüğü gözlemlenmiştir.

Kanuni Sultan Süleyman'ın görüşleri, istek ve düşüncelerinin yanı sıra arazinin olumlu ve olumsuz yanları ele alınmış ve bu doğrultuda Süleymaniye'nin projesi 29 Mart 1548-21 Aralık 1549 tarihleri arasında revizyonlardan geçirilmiştir. İncelenen proje ve maket 2. İran Seferi dönüşünde Padişah tarafından onaylamış, 21 Aralık 1549-13 Haziran 1550 tarihlerinde temel fermanı verilmiş ve Divan'dan çıkmıştır. Plan aplikasyonu da aynı dönemde Sanayi'-i Hendese'de mahir kâmiller (hendese sanatında yetişkin ustalar) tarafından yapılmıştır. Maketle de desteklenen projenin, fazla eğimli yangın arazisi üzerinde geliştirilen alt yapılarla akıllıca uygulandığı söylenebilir.

Eğimli olan arazide düzenleme çalışmaları, caminin Kıble'ye uyulması önem taşıdığı için, kuzey-doğu yönüne sıra dükkânlar, mutfak, tabhane, kervansarayın yer aldığı arsanın alt yapıları kazı ve dolgular yapılarak külliyenin merkezi olan camiye uygun düz bir alan elde edilmiştir.

Temeller Atılıyor (13 Haziran 1550): Temel kazıları 21 Aralık 1549 tarihinde başlamış ve 13 Haziran 1550 tarihine kadar sürdürülmüştür. Temel atma töreni için öncelikle mihrap kısmının rıhtımı tamamlanmıştır. Padişah'ın emriyle Şeyhülislam Ebussud Efendi, üst düzey devlet adamlarının da hazır bulunduğu törende, dualar eşliğinde mihrap temeline külliyenin ilk taşını komuştur. Kurbanların kesildiği temel atma töreninde hediyeler ve sadakalar dağıtılmıştır. Kaynakların çoğu, temel atma töreninin cuma gününe tesadüf eden 27 Cemaziyelula 957 Hicri, yani 13 Haziran 1550 miladi tarihini gösteriyor.[1] Bu tarih, külliyenin merkezi olan caminin cümle kapısı üzerindeki kitabenin tarihi ile de örtüşmektedir.[2]

Bu tarihlerin doğru olması gerekirken, 'Alî ve Celalzade gibi muasır ve bu hususta vukuflarından kuşku duyulması mümkün olmayan tarihçiler bile kitabeye uymayan farklı tarihler zikretmişlerdir.[3]

Dört Granit Ana Sütun: Marmara mermeri sütun kaideleri Kzikos'tan 26

1 Temel atma töreninin tarihi için bkz: Sai Mustafa Çelebi, ty, s. 12a.

2 İnşaatın başlama, yani temel atma tarihi "evahir cemâziye'l-ulâ" olarak zikredilmektedir. Bkz. Çulpan, 1970, s. 291-299.

3 Fazla bilgi için bkz: Barkan, 1971, s. 47-49.

Ağustos 1550'de getirilmiştir. Caminin içinde kullanılan dört granit ana sütundan biri 30 Aralık 1551'de Kıztaşı'ndan, ikincisi Aralık 1552'de İskenderiye'den, üçüncüsü Baalbek'ten getirilmiştir. Dördüncü, yani sonuncu sütun ise Eski Saray'dan taşınmıştır. Dört granit sütunun Aralık 1552 tarihine kadar yerlerine dikildikleri kabul edilmektedir. Dikilen sütunların üzerlerine 9 Kasım 1553'te mesnetlenen boşaltma kemerlerine başlanmış ve 7 Aralık 1553'te de subasman tamamlanmıştır.

Mimarbaşı Sinan, anılarını dile getirdiği Tezkiretü'l-Bünyan adlı yazma eserde, Süleymaniye Camii'nin önemli strüktür elemanı olan dört granit sütunu anlatmıştı. Sinan'ın anılarını kaleme alan Sai Çelebi, İstanbul'da Kıztaşı denilen yerden alınan granit sütunun taşınmasına bir paragraf ayırmıştır. Süleymaniye Külliyesi'nin inşaatı, Türk mimarlık tarihinde gerçekleştirilen en büyük şantiye organizasyonu olması bakımından önemli bir yere sahiptir. Mimarlık ve inşaat disiplini ile dönemin teknolojik düzeyini de ortaya koyması açısından ilgi çeken bu dramatik pasaj aşağıya alınmıştır:

"Hayırlı ve Uğurlu Görünüşe Sahip Caminin Mermer Sütunlarının Getirilmesi

Önce o dört mermer sütun ki, her biri dört seçkin makamda, din bahçesinin boy atan birer servisidir. Her biri bir diyardan gelmiştir. O sütunlardan biri Kıztaşı denilen yerde kâfirler zamanında bir kız tarafından dikilmiştir. Kıztaşı olarak bilineni, minareye benzer ve Tuba ağacı gibi, yekpare bir sütundan ibaret idi.

Kısacası, âlemin sığınağının buyruğu ile büyük kalyon direklerinden sütunlar dikip, kat kat, sağlam bir iskele kurduk. Büyük mavna palamarları bir araya getirilerek, insan gövdesi kalınlığındaki bu halatlar, demirli makaralara bağlandı. Adı geçen sütunun durduğu yerde gövdesi, boydan boya kadırga direkleriyle takviye edilerek, iki yerden insan vücudu kalınlığındaki halatlarla bağlandıktan sonra, bu halatlar da çelik makaralara takıldı. Daha sonra, nice güçlü ırgatlar, çark-ı felek gibi dolaplar kurdular. Nice bin acemioğlan, kurulan dolaba girip ve Hıristiyan esirlerinden de nice bin Süleymanî pehlivan bir ağızdan "koma hay!" diyerek ve adı geçen kalın halata sağlam bir yedek daha takarak "Allah, Allah!" sesleri arasında, sütünu, dönen dingil gibi kopardıkları zaman, makaralardan yıldırımlar gibi ateşler saçıldı. O kocaman halat dayanamayarak, top gibi çatladı; bir kaçı tıpkı hallaç yayından pamuk atılır gibi atıldı. Hemen, tedarik olunan yedeğe alındı. Sütun, "Allah, Allah!" sesleri ile padişah devletinde kolaylıkla indirilerek, kurbanlar kesildi; yoksullara ihsanlar dağıtıldı. Oradan, Süleyman pehlivanları sütunu filenge bindirerek, inşaat yerine getirdiler.

Padişah'ın buyruğu ile fazlası kesilerek, diğer sütunlarla aynı boyda olması sağlandı. Bir sütun İskenderiye'den; bir sütun da Baalbek'ten deniz kenarına indirilerek mavna ile getirildi. Bir sütun da, Topkapı Sarayı'nda hazır olarak ele geçti."[4]

Beden duvarları, duvar ayakları ve ayaklarda kullanılan çeşitli boyutlardaki küfeki taşları, demir ve kurşun gibi yapı malzemeleri 17 Mart –12 Ağustos 1554 döneminde, 14 Temmuz 1554'te ise kubbe tuğlaları şantiyeye alınmıştır. 7 Aralık 1553-4 Ekim 1554 döneminde yapımlar gerçekleşmiştir. Cami ana girişi 9 Kasım 553-4

4 Sai, tarihsiz, s. 9a-9b.

Ekim 1554, avlu ana girişi 20 Kasım 1553-14 Kasım 1555 tarihlerinde tamamlanmışlardır. Caminin yan girişlerine 9 Aralık 1553'te sofa kemerleri ile boşaltma kemerlerine başlanmıştır. 26 Ağustos 1550-1554 tarihlerinde Marmara mermeri, 12 Nisan 1552-1554 arasında Hereke pudingi kemer taşları getirilmiştir. Boşaltma kemerleri 27 Nisan 1554'te, dış sofa kemerleri Mayıs 1554'te, iç sofa kemerleri 16 Haziran 1554'te tamamlanmıştır.

Kuzeybatı iç sofa kemerleri, avlunun batı köşesinde eksik kalan beş kemer ile birlikte 29 Haziran-6 Temmuz 1555 tarihleri arasında bitirilmiştir. İnşaat süreci ve yazılı belgelerin verilerinden anlaşıldığı üzere bu gecikme malzeme sıkıntısından kaynaklanmıştır. Bu yüzden öncelik, caminin iç mekânındaki kemerlere tanınmıştır. Bir yıllık gecikmeden sonra sofa ve avlu kemerlerinin malzemeleri sağlanarak yapımları tamamlanmıştır.

Cami ve tabhane avlu kemerleri aynı süreçte 1-14 Eylül 1554 tarihlerinde tamamlanmıştır. Avlunun batı köşesinde eksik kalan beş kemer, avlu beden duvarı ve kuzeybatı iç sofa kemerleri ile birlikte 29 Haziran-6 Temmuz 1555 tarihlerinde, avlunun diğer kemerlerine göre bir yıl gecikmeli olarak tamamlanmıştır.

Ana Kubbe ve Yarım Kubbeler: Ana kubbe askı kemerleri 16 Ağustos 1555'te, yarım kubbeler 24-30 Ağustos 1555'te, ana kubbe 16 Ağustos 1556'da tamamlanmıştır.[5] Kubbe için 15 Ağustos 1550'de 126 adet kuşaklama gergisi, 14-20 Temmuz 1554, 29 Haziran-5 Temmuz 1556'de 255 adet testi, kubbe sıvası için 6-19 Mart 1557'de 2 tip keten, 4-18 Eylül 1557'de büyük miktarda çivi alınmıştır. Kubbe basınç bölgesinin hafifletilmesi ve sesin yutulması için testiler, kilit taşının konulmasına yakın bir tarihte alınmıştır.

Kubbe kurşun örtüsü 10 Ağustos 1556-8 Ocak 1557 tarihlerinde, kubbe bakır alemleri 2 Mayıs 1556-26 Eylül 1556'da, alemlerin altın yaldızı 19-25 Eylül 1556'da, cami kubbesinin bezeme ve kitabelerinin çizimi ve nakışları 28 Kasım-10 Aralık 1556 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir.

Minareler: Ustaların 31 Mart-26 Nisan 1554 tarihlerinde örmeye başladığı kuzey ve batı minareleri, 26 Nisan-8 Aralık 1554 ve 15 Şubat-14 Kasım 1555 tarihlerinde taşçılar tarafından işlenmişlerdir. Güney ve doğu minareleri ise, 17 Mart-24 Kasım 1554 tarihlerinde örülmüş, 15 Şubat-14 Kasım 1555 ve 14 Mart-25 Aralık 1556 tarihlerinde işlenmişlerdir. Minarelerin taş malzemeleri 17 Mart-12 Ağustos 1554 tarihlerinde, minare kandilleri 4-17 Eylül 1557 ve 15-22 Ocak 1558 tarihlerinde alınmıştır.

Caminin avlusunda kullanılan döşeme kaplamaları 28 Haziran 1550-12 Mart 1553 tarihleri arasında Kzikos antik kenti kalıntılarından devşirilmiştir. Eski kırmızı porfir dörtgen levha ve diskler, 28 Şubat 1551 ve 9 Mart 1551'de İskenderiye'den, Hereke pudingi döşeme kaplama levhaları 12 Nisan 1552'de Mihalıç'tan, serpantin breşi

5 Yerasimos, ana kubbenin 16 Ağustos 1555 tarihinde kapandığını ileri sürmüştür ki, bu tarih yanlıştır. (Bkz. Yerasimos, 2002, s. 141.)

küçük döşeme diskleri ve bordürleri 12 Mart 1553 sonrasında Selanik-Sidrekapsi'den alınmıştır. Avlu döşeme kaplamaları, 29 Haziran-6 Temmuz 1555 tarihlerinde batı köşesindeki Bandırma breşi ve Marmara mermeri almaşık sivri kemerler tamamlandıktan ve iskeleler söküldükten sonra yapılmıştır.[6]

Tamamlama Kitabesi: Külliyenin yapıları arasında en çok ilgi çeken ve daha ayrıntılı biçimde değerlendirilen caminin tamamlanma tarihi hakkında değişik tarih-

6 Çelik, 2001, s. 292.

Fot. 1: Sebil ve Sinan'ın Türbesi

ler verilmiştir. Süleymaniye Camii'nin anıtsal inşa kitabesi, cümle kapısının üstü ile sağ ve sol yanlarda yer almaktadır. Arapça metinle yazılmış olan kitabe celi sülüs hattı ile yazılmıştır. Üst ortadaki kitabe 106 x 310 cm.; sağ ve sol yanlardakiler 288.5 x 114 cm. boyutundadır. Mermer üzeri kazıma tekniğiyle yazılmış olan kitabe, günümüzde altın varakla kaplıdır. (Fot. 1)

Sinan yapıları arasında en görkemli örnek olan bu kitabede hem temel atma, hem de tamamlanma tarihleri dercedilmiştir. Kitâbenin özgün metninin okunuşu şöyledir:

Sağdaki kitabe

1) Tekarrabe ilâ rabbel 'azame ve'l-ceberût
Ve hallakı 'âlem-el-mülkî (2) vel-melekût

'Abdühü'l-muktedir bil-kudretü'l-rabbâniyye
Ve halîfetehü'l-'aziz (3) bil-'izzetü'l-sübhâniyye

El-kaaim bi-emri'l-kitâb el-meknûn
Ve icrâ' (4) ahkamihi fi eknâf el-rub' el-meskûn

Fâtih bilâd-ül-meşârik (5) vel-mağarib
Bi-nasrallah-ül-'azîz ve cündih-il-ğalib

6) Mâlik memâlikü'l-'âlem
Zıllullâh 'ala kaffeti'l-ümem
Sultan salâtîn el-'Arabi ve'l-'Acem

Ortadaki kitâbe

Nâşirü'l-kavânîn es-sultâniyye
'Aşirü'l-havâkin el-'Osmâniyye
es-sultan ibn es-sultan es-Sultan Süleyman Han bin
es-Sultan Selîm bin es-Sultan Bâyezîd

2) bin es-Sultan Muhammed bin es-Sultan Murad
bin es-Sultan Muhammed bin es-Sultan Bâyezîd
bin es-Sultan Murad bin es-Sultan Orhan bin es-Sultan 'Osman

Soldaki kitâbe

1) Lâ zâlet silsilet saltanatihi müteselsile
İlâ intihâ' silsilet ed-devran
2) Ve ervâh eslâfihi mütenezzihe fi ravzat-ir-rıdvân

3) Bi-inşâ' hâze'l-câmi'ü'r-refi'ü'l-bünyân
El-bedî' el-misâl el-'abkariyyü'ş-şa'n

4) Mesâbeten lil-nâs fi 'ibâdet el-melik el-ma'bûd
Mine'l-'akifîn ve'l-kaaimîn ve'r-rüka' es-sücûd ve kanet

5) El-bidâye fi evâhir cemâdiyelûla
Li-senet seb'a ve hamsîn ve tis'emie

6) Ve'n-nihâye fi evâhir zilhiccetü'l-harâm
Li-senet erba'a ve sittîne ve tis'emie
Ketebehü Hasan bin Ahmed el-Karahisârî[7]

Kitabenin Türkçe çevirisi:

Sağdaki kitâbe: İlâhi kudretle güçlü kul, Allah'ın değerli halifesi Kur'an'ın emriyle ve bunun hükümlerini dünyanın her tarafında geçerli kılan, aziz Allah'ın yardımı ve galib ordusu ile doğu ve batı ülkelerinin fâtihi, dünya ülkelerinin sâhibi, bütün insanların üzerinde Allah'ın gölgesi, Arab ve Acem sultanlarının sultanı

Ortadaki Kitâbe: Saltanat kanunlarının yayıcısı, Osmanlı hakanlarının onuncusu sultan oğlu sultan Sultan Osman oğlu Sultan Orhan oğlu Sultan Murad oğlu Sultan Bâyezid oğlu Sultan Mehmed oğlu Sultan Murad oğlu Sultan Mehmed oğlu Sultan Bâyezid oğlu Sultan Selîm oğlu Sultan Süleyman Han

Soldaki Kitâbe: Ki saltanat zinciri, zaman akışı içinde hâlâ sürmekte ve atalarının ruhları Cennet'te dolaşmaktadır. Halkın kendini ibâdete verenleri ve namaza duranları, rükû' ve secde edenleri için, Allah'a ibâdetlerinde toplantı yeri olmak üzere, bu yüksek yapılı, eşsiz örnek olan, olağanüstü nitelikli camii yaptırarak, yücelik ve kudret sâhibine, mülk ve melekût âleminin yaratıcısına yakınlaştı. Başlangıcı dokuzyüz elli yedi yılı Cemâdiyelevvelin sonlarında, tamamlanması ise dokuzyüz altmış dört yılı Zilhicce'nin sonlarında idi.

Bunu Ahmed Karahisârî'nin oğlu Hasan yazdı.

Cümle kapısının üzerinde ve iki tarafta yer alan kitabe caminin inşaatına başlama tarihi Hicri Cemadiyelevvel'in sonları 957, yani 20-30 Cemadiyelevvel 957 olarak kabul edilirse, bunun Miladi karşılığı 7-16 Haziran 1550'dir. Tamamlanma tarihi ise Hicri Zilhicce'nin sonları 964, yani bu 20-30 Zilhicce 964 olarak kabul edilirse, bunun da Miladi karşılığı 13-23 Ekim 1557'dir. Bu tarihler arasında da 2 cuma günü yer almaktadır. Biri 22 Zilhicce 964 (15 Ekim 1557), diğeri de 29 Zilhicce 964 (22 Ekim 1557) tarihini gösterir.

Taşlıcalı Yahya Bey'in Kasidesi: Kanunî devrinin en tanınmış şairlerinden biri olan Taşlıcalı Yahya, kaside türüne önem vermiştir. Divanında 34 kasideye yer veren şair, bunların 16 tanesini Kanunî Sultan Süleyman'a yazmıştır. Böylece dönemin şairleri arasında Kanunî'ye en çok kaside yazan şair olarak ilgi çekmiştir. Yahya Bey en önemli kasidesini Süleymaniye Camii'nin yapılışı için yazmıştır. Kasidenin başında şair "Pâdişâh hazretlerinün cami'-i şeriflerinin itmamına bu kaside minevvelihi ilâ-âhirihi her mısra'ı târîhdür bir târîhde misli görülmemişdür", diye başlık atmıştır. Burada şair "Süleymaniye Camii'nin tamamlanmasına yazılan kasidenin her mısra'ı, baştan sona kadar tarihtir ve [bu şekilde tarih düşürülerek yazılmış kasidenin] bir benzeri yoktur" diye gururlanmaktadır. Kasidenin matla' ile ikinci beyti şöyledir:

Cami'-i şah-ı be-nâm oldı ziyade pür-safa

7 Çulpan, 1970, s. 291–299.

Bâreka'llâhü'l-muîn ûlâ binâ ra'nâ bina

Ma'bedün lillâhi ve'scüd va'kterib târîhdür
Pür-safâ oldı güzel câmi' makâm-ı asfiyâ

Kasidenin 40. beyti olan:

Mesnedün Hak yârıcun Allâh mu'înün asfiyâ
Gicede gündüzde şâhum yoldaşun Allâh ola

dan sonra şöyle bir açıklamada daha bulunur: "Pâdişâh hazretlerinün câmi'-i şeriflerine on vech ile tarîhdür misli dinilmemişdür." Burada "Cami için 10 biçimde tarih düşürülmüştür ve benzeri söylenmemiştir" ifadesini kullanır.

Kasidenin devamı olan 11 beyit aşağıya alınmıştır:

Yapdı bu 'âlî makâmı açdı cennet kapusın Câmi'ü'l-hayrât olan sultân-ı ehl-i iktidâ

Hayr ise ancağ olur Allâh mübârek eylesün
Bu iki mısra' güzel târîhlerdür hâliyâ

Sâhibu'l-cum'a şeh-i sünnî Süleymân'ı zamân
Câmi'-i bâlâ ta'âla'llâh 'aceb 'âlî binâ

Sığdı on târîh bir beyte bu beytu'llâh içün
Dinle tafsilini icmâlen eyâ kân-ı sehâ

Rây-ı idrâk ile iz'ân eyler anı nüktedân
İki mısra' müstakil târîhlerdür evvelâ

İki mısra' cevherîsi iki mısra' sâdesi
İki vech ile iki târîh-i dîgerdür şehâ

Evvelinde encüm-i sa'd ile idenler kırân
Sâde-i âharla bir târîh olur 'ibret-nümâ

Ahirinün hâl-dârı evvelinün sâdesi
Ma'nide târîh-i sâdis oldı bî-çûn u çerâ

'Aklumuz âyînesinden 'aynı ile her gürûh
Oldı târîh-i çihâr i'lâm olandan mâ-'adâ

Bende-i efgendeYahyânun dilinden bir dahi
Beyt-i târîhe nazîre oldı bu beyt-i du'â

Tâl'atun mes'ûd ide gün gibi Allâhü'l-Vedûd
Ola dâyim devletün pâyende ey merd-i 'ata[8]

Tarih düşürmede büyük ustalık gösteren Yahya Bey, gerçekten musanna' kasidesi ile, her mısra'ı belli bir hesaba göre 964 rakamını vererek tarih düşürmüştür. Böylece Süleymaniye'nin yapılışını Hicri 964 (Miladî 1557) olarak tarihlendiren Yahya Bey, bu kasidesi ile benzeri görülmeyen bir biçimde tarih düşürme sanatında şaşırtıcı bir beceri göstermiştir.[9]

8 Kasidenin tamamı için bkz: Yahya Bey, 1977, s. 27-31.

9 Bu kasidede Yahya Bey'in düşürdüğü tarih mısra'larının ayrıntılı hesabı için bkz: Kaya, 2006, s. 226-238.

Tezkiretü'l-Bünyan: Süleymaniye Camii'nin bitiş tarihi üzerine Tezkiretü'l-Bünyan'da da bir not bulunmaktadır. Bu notta caminin Hicri yılının **4 Şevval 964 (30 Temmuz 1557)** cuma gününde namaz kılınarak açıldığı ifade edilmektedir.[10] Çoğu kaynaklarda bu tarih doğru kabul edilmektedir.

Tezkiretü'l-Bünyan'da geçen ve özellikle Süleymaniye'nin açılış seremonisini dile getiren bölüm, büyük önem taşımaktadır. Kanunî Sultan Süleyman arasında geçen diyalog, halk arasında geçen rivayetlere bile konu olmuş, ancak Sinan'ın anılarında bu olay geniş bir yer tutmuştur. Mimar Sinan'ın meslek onuru ve iş ahlakı konusundaki anlayışı ve padişah karşısında hem kararlı, hem de saygın duruşu anlamlı mesajlar yüklüdür. Bu bakımdan Süleymaniye'nin açılışına kadar uzanan süreci dile getiren dramatik pasajın ön plana çıkarılması büyük önem taşımaktadır:

"Saadetli Padişah Edirne'de iken, İstanbul'da Ferhad Paşa Sarayı inşa olundu. Eminlerin ve yazıcıların her biri, çeşitli inşa bahaneleriyle kendi evlerini tamir ettiklerinden, caminin geç tamamlanması hususunda nifak ehli birleşip, kin ve garazla yazı yazarak "Bu yapı zamanında bina olunan evler, caminin eklerindendir" derler. Bu tip soruların muhatabı, aslında, bina emini olan kimsedir. Ancak, bu değersiz kul için, bazı ahmaklar "binayı karaçavdan çıkarmaya kadir değildir; kusuru belli ola. Kubbenin durmasında şüphe vardır. Herif ona hayrandır. Bütün gününü öyle geçirir; bir çare bulamıyor. Kendi işine sevdalanmış ve delilik derecesine varmıştır" derler.

Bu değersiz kul da, bütün bu durumlardan habersiz, mermerciler işliğinin olduğu yerde, mihrabın ve minberin hazırlanması ile uğraşırken, saadetli Padişah geldi. Edeple selâmlayıp, huzurlarında durdum. Allah'ın rahmet ve bağışına kavuşmuş olan Padişah, büyük bir eda ile bu değersiz ve güçsüz kuldan inşaatın durumunu sordu ve:

"Neden benim camiim ile ilgilenmeyip, önemsiz şeylerle zamanını boş geçirirsin? Atam Sultan Mehmet Han'ın mimarı sana örnek olarak yetmez mi? dedi. Ve bana:

"Bu bina ne kadar zamanda tamam olur, tez haber ver. Yoksa sen bilirsin" dedi. Ne var ki, cihan Padişah'ındaki kızgınlığın şiddet ve hiddetini görünce, bu güçsüz karınca, suskun ve dilsiz oldu. Sonunda, yüzüne bakmadan, Allah'ın gücü ile dilime şu sözler geldi:

Saadetli Padişah'ın devletinde, iki ayda inşallah tamam olur" dedim.

O an, saadetli Padişah, ayakları dibinde olan ağalara:

"Bre şuna hepiniz sorun, bu bina ne zamana dek tamam olur?" diye buyurduklarında, ağalar dahi:

"Mimar Ağa, saadetli Padişah ne buyururlar, duyuyor musun? Bu binanın kapısı ne zaman kapanıp tamam olur?" dediklerinde, yine;

"İki ay tamam olunca, bu bina da tamam olur" dedim.

Merhum, hazır olan ağaları şahit tutup:

"Mimar, hele iki ay olunca tamam olmasın, seninle görüşürüz!" diyerek, saraya

10 Sai, tarihsiz, s. 12a.; Sai, 1144, s. 16a.

doğru yola koyuldular. Saraya vardıklarında Hazinedarbaşı'ya ve diğer ağalara buyururlar ki:

"Mimar'ın deliliği belli oldu. Bir kaç yıllık iş, hiç iki ayda biter mi? Herif, başının korkusundan aklını oynattı. Çağırıp siz de sorun. Görün, ne cevap verir. Eğer sözlerini karıştırırsa, binanın durumu müşkül olur" diye buyururlar. O yerde ben değersiz kula adamlar gelip:

"Saray ağaları seni davet ederler" dediklerinde, çarçabuk saraya vardım. Yine ağalar:

"Bina ne zamana tamam olur", diye sordular. Kısacası:

"Padişah Hazretleri'ne iki ayda tamam olur, diye söz verdim" dedim. Şahitler tuttular: İnşallahü Teâlâ iki ayda tamam edip, tarihte de bir nam koyam" dedim.

Bu çeşit cevap verince ağalar Padişah'a arz edip derler ki:

"Saadetli Padişahım, herife gayret düşmüş. İnşallah aklı başındadır. Kendisinde bu ihtimam ve gayret varken, pek yakında camiinizde namaz kılmak nasip olur."

Böylece, ne kadar yapı ustası, işsiz taş yontucusu ve halktan başıboş kimseler varsa, hepsini sıkı biçimde düzene koydum. Yarar mutemedler tayin ederek, götürüye kabil olan işleri bölüm bölüm dağıttım. Ustalara ve taşeronlara götürü olarak verilen işleri denetlemek için, becerikli ve işbilir kişiler tayin ettim. Gece-gündüz bir an ve bir saat durmadan, demirli asa ile işleri denetleyerek dolanıp durdum. Bir hafta sonra saadetli Padişah binayı görmeye gelerek:

"Mimar, nasıl, verdiğin sözle hâlâ kararlı mısın?" diye sorduklarında:

"Bağışlayan Allah'ın yardımı ile o söz verdiğim günden iki ay sonuna gelince, saadetli Padişah'ım himmeti ile camiin kapısını tamamen kapatıp, anahtarlarını mübarek ve mutlu ellerinize ulaştırırım" dedim. Yine, ağaları toplayıp şahitliklerini yeniledi ve Saray-ı Hümayunlarına doğru yola koyuldu.

Sürekli, yüce Allah'ın makamına sığınarak, yalvardım. Sabah ve akşam ateşli biçimde, herkesin dileğini yerine getiren Allah'a yakarışta bulunarak şöyle dedim:

Böylece, Allah'ın yardımı ve Padişah'ın himmeti ile iki ay dolunca, hiç bir tarafında bir eksiklik kalmayarak, camiin inşaatı tamamlandı ve binanın kapısı kapanır hale geldi. Bir sabah, güneşin doğuşu gibi, cihan Padişahı çıkageldi. Dua ederek kutsal camiin kapı anahtarını mübarek ellerine verdim.

Dua ederek, el kavuşturup durdum. Saadetli Padişah, Odabaşı tarafına dönerek:

"Camiin kapısını açmaya en lâyık ve en uygun kim olabilir?" dediler. Odabaşı:

"Padişahım, Mimar Ağa kulunuz bir aziz ihtiyardır. Lokman hikmeti üzere bu hususta en çok emeği geçen odur" deyince, bütün insanların ve canlıların Padişahı -Allah'ın rahmeti ve rızası üzerine olsun-:

"Gel azizim, bina eylediğin Allah'ın evini, gönül temizliği ve dua ile yine öncelikle senin açman gerekir" deyip, dua ve Allah'a şükürle, anahtarı ben kuluna verdiler.

Kısacası, padişahın nimet ve ihsanının sınırı yoktur. Yüce Allah, evlâd ve maiyetini, dünya ve ahiretini mamur ve şimdi Süleyman Han'ın yerinde oturan Sultan Murad'ı uzun ömürlü eylesin."[11]

Külliyenin Diğer Yapıları

Açılıştan üç ay önce kubbe süslemeleri, iki ay önce de kıble duvarındaki revzenler tamamlanmış ve iskeleler açılış öncesi sökülmüştür. Son cemaat yeri ve kıble duvarlarındaki İznik çinisi panolar ve kandillerin bir bölümü iki ay sonra alınmıştır. Cami dış avlusu ve diğer dış mekânların döşeme kaplamaları 23 Nisan 1559 tarihlerinden sonra tamamlanmıştır.

Tabhanede kalan misafirlerin hayvanlarını barındıran ahır, matbahın alt katında yer almıştır. Eğimli olan arazide bir istinat yapısı olarak da tasarlanan matbahın temelleri, cami ile birlikte atılmıştır. Beden duvarları 7 Temmuz 1554'te tamamlanmıştır. 22 Ocak 1558'de ocaklarında yakılmak üzere alınan odunlardan sonra matbah, 22 Ocak 1558'den sonra aktif olarak çalışmaya başlamıştır.

Aynı şekilde eğimli arazide yer alan ve istinat duvarı işlevi de olan tabhanenin beden duvarları 17 Mart-8 Aralık 1554 tarihlerinde tamamlanmıştır. Tabhanenin tamamlanması Şubat 1556 sonrasında gerçekleşmiştir.

Bimarhanenin 30 Kasım 1551'de yer seçimi ile başlamış, kaba yapı 16 Şubat-4 Kasım 1555 tarihlerinde bitirilmiştir. Bimarhane 9 Eylül 1558 sonrasında tamamlanmıştır.

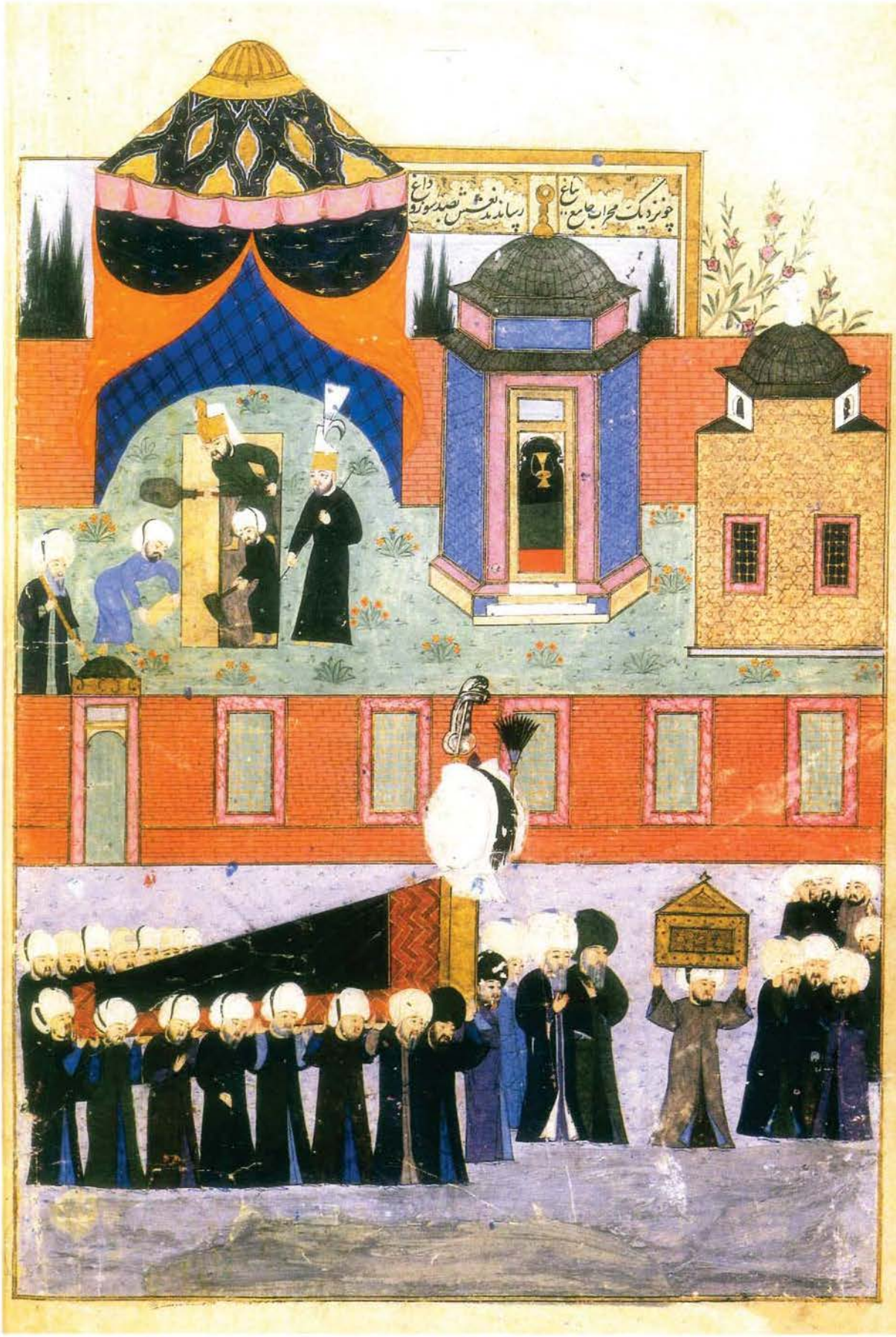
I. ve II. Medreselerin 12 Ağustos 1552'de camları takıldıktan sonra hizmete açılmıştır. III. ve VI. Medreselerin mimari proje çizimleri 28 Ağustos-4 Eylül 1557 tarihlerinden sonra başlamış, 29 Ocak 1558'de Davutpaşa küfeki ocağı yeniden canlandırılmıştır. İnce işlerinin tamamlandığı 15 Ocak 1560'dan sonra medreseler hizmete açılmıştır.

Yeri, 30 Ocak 1552'de belirlenen darülhadisin örtü sistemi için gerekli kurşun levhaları 24-30 Nisan 1551'de, kubbe tuğlaları 29 Haziran-4 Temmuz 1555 tarihlerinde sağlanmıştır. İnce işleri 18 Ocak-1 Şubat 1556 tarihlerinde bitirilen darülhadis 1556'da tamamlanmıştır.

Yapımına 23 Mart 1555'te başlanan hamamın ince işleri 18 Ocak-1 Şubat 1556'de tamamlanmış, 28 Kasım 1556-18 Mart 1557 tarihlerinde su donanımı yapılmıştır. Külhan yakma töreni için iki kurbanlık koyun, 26 Haziran-3 Temmuz 1557 döneminde kova, fıçı, varil, sırık ve tarak için şimşir alınmıştır. Hamam 3 Temmuz 1557 sonrasında açılmıştır.

Hürrem Sultan Türbesi'nin giderlerin 19-26 Eylül 1556'dan itibaren belgelere yansımaya başlamıştır. Bu dönemde şamdanların yaldızlanması, revzenler için renkli cam, cüzlerin saklandığı sandık, İznik çinilerinin alınması, sütun bileziklerinin yaldızlanması, pencere doğramalarının yapımı, kalemişi, altın varak bezemeleri ve diğer malzemelerin alımı 4 Eylül 1557'den 14 Ocak 1560'a kadar olan tarihler arasında tamamlanmıştır.

11 Sai, tarihsiz, s. 10b-12a.

Kanunî'nin cenazesinin Süleymaniye Camii'ne getirilişini tasvir eden Nakkaş Osman'ın minyatürü (Tarih-i Sultan Süleyman, 1579-1580, s. 115b, Chester Beatty Library, Dublin MS. 413)

Dükkân dizilerinin kapı, pencere ve sıvaları 29 Haziran-4 Temmuz 1555'de, kepenk, sakıf ve turre çatıları 28 Ağustos-5 Eylül 1557 tarihlerinde yapılmıştır.

Kanunî Sultan Süleyman Türbesi'nin yapımı 28 Kasım 1566-27 Ocak 1568 tarihlerinde gerçekleşmiş ve 1568'den sonra tamamlanmıştır.

Elinde mimarî zira' ile Kanunî'nin mezarının hazırlanışına nezaret eden Mimar Sinan'ın elimizdeki tek görsel tasviri (Nakkaş Osman'ın minyatüründen ayrıntı)

Süleymaniye'nin yapım sürecininin daha kolay biçimde anlaşılması için aşağıda özet bir kronoloji verilmiştir.[12]

12 Bu kronoloji Dr. Serpil Çelik'in ayrıntılı olarak hazırladığı tablodan sadeleştirilerek verilmiştir. Ayrıntı için bkz: Çelik, 2001, s. 296, tablo 6.1.

Kronoloji

Temel Atılışı: 13 Haziran 1550

I. ve II. Medrese: 13 Haziran 1550 - 12 Ağustos 1552 sonrası

Cami: 7 - 16 Haziran 1550 ile 13 - 23 Ekim 1557 (Kitabeye göre)

13 Haziran 1550 - 30 Temmuz 1557 (Tezkiretü'l - Bünyan'a göre)

Tabhane: 17 Mart 1554 - Şubat 1556 sonrası

Matbah: 7 Temmuz 1554 - 22 Ocak 1558 sonrası

Hamam: 23 Mart 1555 - 3 Temmuz 1557

Darülhadis: 30 Ocak 1552 - 1556

Bimarhane: 16 Şubat 1555 - 9 Eylül 1558 sonrası

III. ve IV. Medrese: 28 Ağustos 1557 - 15 Ocak 1560 sonrası

Hürrem Sultan Türbesi: 27 Temmuz 1555 - 14 Ocak 1560 sonrası

Sıra Dükkânlar: 29 Haziran 1555 - 5 Eylül 1557

Kanunî Türbesi: 28 Kasım 1566 - 27 Ocak 1568 sonrası

Notlar ve Kaynaklar

BARKAN, Ömer Lütfi, **Süleymaniye Camii ve İmareti İnşaatı**, 1. cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1972.

ÇELİK, Serpil, **Mevcut Belgeler Işığında Süleymaniye Külliyesinin Yapım Süreci**, yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 2001.

ÇULPAN, Cevdet, "İstanbul Süleymaniye Camii Kitâbesi", **Kanunî Armağanı**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1970, s.291-299.

KAYA, İ. Güven, **Divan Edebiyatı ve Toplum**, Donkişot Güncel Yayınları, İstanbul, 2006.

SAİ Mustafa Çelebi, **Tezkiretü'l-Bünyan**, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi yazmaları No. 4911, İstanbul, Tarihsiz.

SAİ Mustafa Çelebi, **Tezkiretü'l-Bünyan**, Topkapı Sarayı Müzesi, Revan Kitaplığı Yazmaları no. 1456, İstanbul, 1144.

YAHYA BEY, **Dîvan** (Tenkidli Basım), Hazırlayan: Dr. Mehmed Çavuşoğlu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1977.

YERASİMOS, Stefan, **Süleymaniye**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.

